

DONES | PREHISTÒRIA: VIURE EL PRESENT, PENSAR AL PASSAT

PALOMA GONZÁLEZ MARCÉN
Universitat Autònoma de Barcelona

Encara que de forma habitual el punt d'arrancada de la investigació sobre les dones en la Prehistòria s'associe als treballs de Sally Linton (1971), hi ha una tradició molt anterior de qüestionament del paper de les dones en la Prehistòria que es remunta a la fi del segle xx (Arwill-Nordbladh, 1989). En aquell moment històric van coincidir dos moviments, l'un científic —l'evolucionisme social— i l'altre polític —el primer moviment feminista de les sufragistes—, que convergien, des de les seues respectives perspectives, en plantejar-se el paper de les dones en els orígens de la humanitat com problema.

No obstant això, efectivament no és fins a principi de la dècada dels 70 del segle xx quan, coincidint amb l'així anomenada segona onada de feminisme, comencen a formular-se, en el camp de l'antropologia social (Strathern, 1972; Rosaldo i Lamphere, 1974), models explicatius alternatius a la conceptualització i l'estudi de les dones que haurien de tenir un impacte significatiu en el paradigma de la investigació prehistòrica, molt especialment l'anglosaxona i l'escandinava.

No resulta casual que l'aparició de les dones com a tema de reflexió i investigació en Prehistòria haja anat de la mà dels moviments reivindicatius per a la millora de les seues condicions legals, econòmiques i socials. Certament, la percepció, valoració i acció de les dones en tots els àmbits de la societat s'ha transformat de forma radical en un procés que es va iniciar fa ja més de quatre dècades i això ha conduït a una major presència femenina en els cercles científics i acadèmics. Per això, i a diferència d'altres perspectives teòriques que es troben presents en el debat epistemològic i ontològic de les ciències socials, i per tant també de l'arqueologia prehistòrica, la presència de les dones com a subjectes i objectes de la investigació està directament relacionada amb posicionaments ideològics i polítics referents a la situació en el present, i les seues implicacions superen, en molts casos, els estrets marcs disciplinars.

Freqüentment, aquesta clara vinculació entre investigació i posicionament ideològic i/o polític s'ha esgrimit com a debilitat científica de la investigació sobre les dones en la (pre)història, com un pecat original que enterboleix la validesa dels seus resultats. No obstant això, hi ha una àmplia bibliografia que

aprofundeix en els fonaments epistemològics des dels quals es parteix en la investigació sobre dones. Tal com ha plantejat Alison Wylie (1997), aquests s'allunyen, de forma explícita o implícita, dels enfocaments més ortodoxos del positivisme o de l'empirisme i s'acosten, amb gradacions, a les postures defensades per teòriques de la ciència com ara Sandra Harding (1990) o Donna Haraway (1995).

En qualsevol cas, des de la diversitat d'enfocaments que abasta la investigació sobre les dones en la Prehistòria i a pesar que aquesta Prehistòria sobre i de dones mostra una incidència dissimètrica en diferents àmbits acadèmics, comença a perfilar-se com un posicionament que exigeix a la pràctica convencional de la investigació el reconeixement dels seus biaixos androcèntrics i que, en conseqüència, estableix la necessitat d'un replantejament profund de les bases epistemològiques, ontològiques i metodològiques de l'arqueologia prehistòrica (Conkey i Spector, 1984; Bertelsen *et alii* 1987; Conkey i Gero, 1997; Conkey, 2003).

Un tret distintiu d'aquesta pràctica investigadora recau en el fet que, lluny de presentar-se exclusivament com un corrent teòric o com una escola dins de la disciplina, la Prehistòria de les dones es vincula, com ja s'ha dit, al qüestionament de la posició i situació de les dones en la societat contemporània. De fet, es tracta d'un viatge intel·lectual d'anada i tornada; es mira el passat des del present i s'es-codrina de nou el present a la llum de la mirada sobre el passat. D'aquesta manera, una part essencial de la investigació de les dones en la Prehistòria s'ocupa a disseccionar les imatges que sobre el passat i, específicament, sobre la Prehistòria, han anat creant-se al llarg de la història de la investigació. Aquests relats del passat, aquestes narratives dels orígens, com les denominaven Margaret Conkey i Sarah Williams en un magnífic article de 1991, s'han esgrimit històricament com arguments legitimadors de les situacions de discriminació, explotació i desvalorització de les dones i han quedat incrustades en l'imaginari col·lectiu com arquetips naturalitzats (Gifford-Gonzalez, 1993; Moser, 1998).

Probablement per això, la Prehistòria de les dones concep de forma consubstancial a la seua dimensió investigadora la seua dimensió social i divulgadora, externa al quefer acadèmic (Holcomb, 1998; Jones i Pay, 1999). La Prehistòria, més que no qualsevol altre període de la història de la humanitat, es perfila com una etapa situada entre el mite i la història, entre la ficció i la ciència; en definitiva, una arma poderosa per a la construcció i deconstrucció de les ideologies. És en la Prehistòria més profunda quan sorgeix la nostra espècie i es defineixen les seues pautes de comportament biològic i cultural; però també és en la Prehistòria quan apareixen tots aquells components, materials i socials, que conformen les bases de la vida social tal com la coneixem ara: el poder, l'explotació econòmica, l'Estat, la transformació del medi natural, però també la vida en societat, l'art, les tecnologies...

Òbviament aquest llarg camí de la humanitat és un trajecte compartit entre dones i homes i la història, en tant que obra humana, és, per tant, col·lectiva. Donada aquesta obvietat, ¿quina necessitat hi ha de buscar les dones de la Prehistòria com a objecte específic, si el mateix enunciat d'«allò humà», o si es prefereix d'«allò social», les inclou? I si, efectivament, hagueren de buscar-se, ¿resulta possible abordar-ne l'estudi des de la investigació arqueològica?

La Prehistòria no és (només) cosa d'homes

No és d'estranyar que fóra l'estudi del procés d'evolució humana amb les concepcions que comportava sobre les categories d'home/dona i la seua plasmació interpretativa el tema que es va erigir, en primera instància, com a àmbit de denúncia i d'investigació preferencial sobre el paper que s'atorgava a les dones en la Prehistòria. L'adscripció de tasques als sexes i la subsegüent articulació d'aquests comportaments adscripts a models evolutius en els quals les tasques i les aptituds del sexe masculí resultaven els motors del progrés evolutiu i de la consecució de la categoria d'«humà», quedava reflectit de forma explícita en la successió d'imatges que, des del simi encorbat al baró alçat, ens mostrava sense el menor gènere de dubtes els únics protagonistes del procés. Ens mostrava, no ja l'home, sinó els gens masculins com a artífexs de la nostra espècie.

La teoria de Sally Linton (1971) sobre la importància de la recol·lecció per a la subsistència d'hominíds i humans i la seua vinculació a les activitats femenines, en contraposició a la caça adscribita com a tasca als barons, generà tot un seguit d'estudis, rèpliques i contrarèpliques a l'entorn de la importància de la famosa *Woman the Gatherer*, la dona recol·lectora (Dahlberg, 1981). Certament una part de les teories i les dades que sustentaven tant els treballs de Sally Linton com els de les que van seguir el seu model als anys 70 i 80 (Tanner i Zihlman, 1976; Zihlman, 1978 i 1981) ha estat posteriorment rebatuda i modificada. No obstant això, resulta indiscutible que la investigació sobre el procés d'evolució humana, en concret, i de la Prehistòria, en general, s'ha vist obligada a reconsiderar les seues perspectives interpretatives, a reconèixer els biaixos ideològics de les seues representacions gràfiques i narratives i a ampliar el ventall del registre arqueològic i de tècniques emprades en el seu estudi analític com a conseqüència d'aquest debat (Liesen, 1998).

Si a hores d'ara ja ningú hauria de dubtar de la càrrega ideològica inherent a la investigació sobre el procés d'hominització i dels models de comportament social que se li associen, resulten menys evidents, però igualment esbiaixats, els discursos històrics relatius a les etapes més recents de la Prehistòria, les pautes interpretatives de la qual es desprenen d'una determinada concepció del procés històric i de les variables que l'estructuren.

Ja des de la formulació de la periodització fundacional de la Prehistòria —el Sistema de les Tres Edats— a principis del segle XIX per Christian Thomsen, es van crear les bases d'una interpretació històrica basada en aquells canvis tecnològics considerats globals. Per aqueixa mateixa època, el paral·lelisme metodològic que va establir la investigació prehistòrica amb la naixent ciència de la geologia va traspasar a les interpretacions sobre el passat llunyà una idea de temporalitat profunda i un concepte de canvi proper al manejat tradicionalment en les ciències naturals, vinculat de forma directa als canvis mediambientals com a demarcadors dels canvis en la dinàmica dels grups humans (Groenen, 1994). Aquesta noció ha quedat impregnada en la investigació sobre la Prehistòria, que ha volgut reconèixer en aquest esquema temporal de llarg termini la seua particular idiosincràsia disciplinària (Hodder, 1987; Bailey, 1987). D'aquesta manera, hi troben fàcil encaix les anàlisis de canvis tecnològics o els estudis d'arqueologia mediambiental que han caracteritzat la investigació prehistòrica

des dels anys 60. La pregunta, sens dubte, és per què i fins a quin punt aquest esquema temporal és responsable de l'absència de les dones de la Prehistòria com a objecte d'estudi. ¿No participen i es veuen afectades, per ventura, les dones en les variables que marquen les continuïtats i les ruptures de llarg termini?

Per descomptat que sí, però la crítica que es formula des de l'arqueologia feminista és que al costat dels canvis tecnològics d'ampli espectre, al costat dels condicionaments que signifiquen les condicions mediambientals i al costat de les estructures geopolítiques que sorgeixen en la Prehistòria més recent, hi ha i va haver-hi altres variables que marcaren la dinàmica històrica dels grups humans de la Prehistòria. L'organització social de la reproducció —biològica i cultural—, l'estructura i característiques dels espais quotidians, les tecnologies relacionades amb el consum, la salut i la cura i les condicions de vida que generen, la mateixa concepció cultural de les diferències de sexe i de gènere i la seua concreció social en termes d'accés als recursos o als àmbits de poder; totes elles variables fonamentals no sols per a entendre la supervivència, sinó per a explicar la vida en societat i les diverses experiències que han teixit aqueixa obra humana que anomenem història.

De fet, la Prehistòria no ha considerat les dones en la seua investigació perquè no ha considerat rellevant el cost humà dels grans canvis tecnològics i socioeconòmics i perquè tampoc ha atorgat valor històric a les condicions i als mecanismes que van fer possible o van resistir l'arribada de noves formes econòmiques i socials. Per contra, ha fet abstracció de l'agència humana i ha formulat la dinàmica social exclusivament en termes del poder masculí que regeix el nostre present: el control de la macroeconomia, el control polític i el control de les tecnologies de producció.

Per això no és d'estranyar, tal com esmenta Margaret Conkey (2003: 870), que la investigació de les dones de la Prehistòria s'haja centrat, en gran mesura, en aquestes altres variables que s'expressen en "la microescala, en el nivell de la unitat domèstica (*household*) o de l'esdeveniment, on les pràctiques quotidianes, l'espai estructurat, el saber i la producció locals [...] resulten accessibles". Des d'una perspectiva metodològica, aquesta escala espaciotemporal es correspon, a grans trets, amb l'anomenada *Household Archaeology* en l'àmbit anglosaxó (Wilk i Rathje, 1982; Allison, 1999) i amb l'arqueologia etnològica francesa sorgida de les propostes d'André Leroi Gourhan (Leroi Gourhan i Brézillon, 1972). Aquesta arqueologia dels assentaments permet proposar models de relacions intragrups en termes socials ja que parteix d'una lectura del registre en termes d'accions reiterades que configuren els models de comportament social normalitzat. Es tractaria, en suma, del que podríem denominar rastre material d'aquelles accions que conformen la base de convivència de les comunitats humanes, o, en altres paraules, de les pautes de la quotidianitat.

En treballs recents (Foxhall, 2000; Hodder i Cessford, 2004) es destaquen dos aspectes complementaris que es mostren en aquests estudis de petita escala: d'una banda, la necessitat de contextualització i caracterització de les accions recurrents i reiterades que es mostren en el registre arqueològic i que, generalment, tendeixen a ser interpretades esbiaixadament en termes de les variables que estructuren el temps llarg dels períodes, i d'altra, la centralitat de les accions quotidianes

en la reproducció de formes socials i culturals. En ambdós casos se suggereix a més que els components temporals, espacials i socials de la quotidianitat són complexos i diversos i que són susceptibles d'estudiar-se i dissecionar-se més enllà del suposat estatisme que els adjudica la investigació prehistòrica.

¿On són les dones de la Prehistòria?

L'estudi de les dones de la Prehistòria s'ha confrontat, des dels seus inicis, al desafiament metodològic que representa l'obtenció de dades susceptibles d'incorporar-se a línies interpretatives en el sentit que acabem de comentar. El rebuig a una única escala temporal —el llarg termini— com a definidora del marc interpretatiu de la investigació prehistòrica obri la porta a rellevar els contextos arqueològics específics i els objectes materials que els conformen no com a pas intermedi entre l'empíria i la generalització, sinó com a donadors, en si mateixos, d'indícis directes per a la interpretació històrica.

Objectes amb sexe

La recurrent premissa que el registre arqueològic manca de sexe ha estat posat en dubte, de forma implícita i explícita, els últims anys per la investigació realitzada per dones i sobre dones de la Prehistòria. El registre arqueològic de què disposem i la diversitat de fonts i documentació que donen cos a les interpretacions que en fem, mostren, si ho volem veure, tot un seguit de dades sexuades que permeten enriquir la investigació prehistòrica *amb la diversitat dels seus protagonistes*.

Si partim del fet que el sexe és una característica, en primera instància biològica, associada al cos dels éssers humans, en la investigació prehistòrica el nostre acostament als cossos el realitzem a partir dels morts, de cossos sense vida. Encara que al principi podria semblar que aquest fet comporta una dificultat afegida en l'anàlisi dels vius, la veritat és que comptem amb nítids indicadors materials per a conèixer tant històries de vida com la gestió social del cos humà. Els cossos humans o, millor dit, aquells elements conservats de cossos humans trobats en sepultures, permeten accedir de forma directa a la materialitat dels agents de la història que investiguem: l'edat, el sexe, l'aspecte físic. Al costat d'això, en aquests cossos humans han quedat gravats rastres de la vida que van dur a terme, que podem estudiar gràcies a les anàlisis paleoantropològiques.

Aquest camp d'evidències es presenta així com un dels més fructífers i directes per a l'estudi de vida de les persones concretes que van viure en època prehistòrica i, amb això, per a la valoració de diferències, similituds, afinitats i mobilitat en els quals es desenvoluparen dones i homes en un context històric concret (Cohen i Bennett, 1993). A grans trets, les línies principals que s'han desenvolupat en la investigació paleoantropològica han anat encaminades a caracteritzar amb major precisió les condicions i les formes de vida de les poblacions prehistòriques mitjançant l'obtenció de perfils demogràfics de poblacions concretes, així com índexs de mortalitat, natalitat i esperança de vida (p.e. Wilson, 1997), la determinació de patologies, mancances nutricionals o les erosions patides per activitats reiterades i la seua representació diferencial per sexes i grups d'edat (p.e. Molleson, 1994; Sofaer-Derevenski, 2000)

o la determinació de pautes d'alimentació i de mobilitat a partir de mostres procedents d'esquelets (p.e. Schulting i Richards 2001).

Els cossos del passat no suren en el buit sinó que estan ancorats a la terra i als elements materials que aquesta conté. Les tombes i el seu contingut, cossos i objectes, es conformen així en *contextos amb sexe*. Ja des de la dècada dels 60, la cultura material funerària (contenedor i contingut) va adquirir valor explicatiu per a la caracterització socioeconòmica de la societat que l'havia utilitzada (Binford, 1971). Partint d'aquestes premisses, avui resulta quasi inconcebible l'estudi de necròpolis i sepultures sense la inclusió del sexe i l'edat de les restes humanes com a variables en la interpretació socioeconòmica i, afortunadament, són abundants els treballs realitzats en aquest camp que s'iniciaren fa més de 20 anys amb l'anàlisi de Susan Shennan (1975) de la necròpoli eslovaca de Branc.

Els últims anys, també s'ha reconegut el valor dels conjunts funeraris com a indicadors d'identitats socials específiques, assumides i sancionades per la comunitat que dipositava en la tomba les ofrenes (Parker Pearson, 1999). En aquesta línia interpretativa, Marie Louise Stig Sørensen (2000) ha apuntat recentment a l'abundant documentació que pot trobar-se en els aixovars funeraris sobre la construcció material de la identitat de gènere a partir de l'adorn, el vestit i els instruments dipositats amb els cossos femenins i que es fa extensible, en relació a les mateixes variables, a les representacions iconogràfiques trobades dins o fora de les sepultures.

De fet, un altre gran camp de documentació arqueològica sobre les dones de la Prehistòria el trobem no ja en el cos mateix, sinó en la seua representació en figuretes o dibuixos i gravats en una amplíssima varietat de suports. Des del Paleolític Superior poden resseguir-se sense solució de continuïtat les representacions de la figura humana i més concretament i abundantment de la figura del cos femení, fins als períodes denominats històrics. Les representacions de figures femenines d'època prehistòrica han estat objecte de nombroses anàlisis i propostes interpretatives sobre el paper social i ideològic de les dones en diferents llocs i moments històrics i de les diverses formes de pràctiques sociosimbòliques (Masvidal i Picazo, 2005). Però sens dubte, ha estat l'obra de Marija Gimbutas (1982; 1991) sobre les figuretes femenines de la Prehistòria recent europea la que ha desbordat, per bé i per mal, els límits de la investigació arqueològica. L'indubtable coneixement exhaustiu d'aquests materials arqueològics i les suggestives hipòtesis inicials de Gimbutas han donat pas, no obstant això, a la seua reinterpretació simplista de cultes a la Deessa Mare per part de moviments socials i culturals, més o menys esotèrics, enquadrats en la denominada *new age* i amb vagues llaços de connexió amb l'ecofeminisme (Meskell, 1998; Conkey i Tringham, 1999).

Tot i que les arqueòlogues reconeixen l'aportació de Marija Gimbutas com a pionera en els estudis de les representacions de dones des d'un enfocament alternatiu al de la investigació tradicional, actualment es rebutgen les interpretacions generalitzadores com a indicatives de societats matrilocals/focals i es tendeix a un estudi contextualitzat de les representacions femenines de la Prehistòria (Soffer *et alii*, 2000).

La construcció material de la vida social

No tots els contextos arqueològics contenen objectes directament sexuals; de fet, una gran (per no dir la major) part dels jaciments arqueològics no s'associen a enterraments on trobar cossos de dones i homes, xiquetes i xiquets, ni a objectes o suports on apareguen representades figures humanes. ¿Vol dir açò que només resulta possible investigar les dones de la Prehistòria a partir d'un tipus i un nombre limitat de contextos arqueològics? ¿Els poblats, les cases, els tallers resulten opacs a una metodologia d'investigació interessada a destriar la diversitat sexual i social dels grups humans del passat llunyà?

L'atribució de certes activitats a la pràctica de les dones no està exempta de debat i, en certa mesura, s'ha tendit a vincular-la amb posicionaments essencialistes o conservadors que situen les dones en un àmbit d'acció social limitat i limitador (Magallón, 1999). Paral·lelament, el reconeixement de la diversitat de fórmules culturals en l'organització material dels sistemes de gènere ha apuntat a la prudència necessària a l'hora d'abordar caracteritzacions d'ordre universalista del col·lectiu de dones i de les seues situacions (Moore, 1988). Per això, la investigació de les dones de la Prehistòria només pot prendre dos camins: per un s'avança en la deconstrucció d'arquetips sobre l'adscripció de certes activitats considerades centrals en la interpretació de les societats prehistòriques —com ara la caça, la producció d'instruments lítics o la metal·lúrgia— exclusivament als barons; per l'altre camí s'aprofundeix en l'estudi d'aquells àmbits d'acció social en els quals, com ja s'ha comentat, necessàriament estigueren presents les dones; com ara la gestió domèstica, les relacions interpersonals o la cura i socialització de la infància.

L'aprofundiment en el potencial informatiu de les fonts etnogràfiques ha resultat fonamental en la crítica als models establerts sobre la divisió sexual de les activitats dels grups prehistòrics (Spector, 1983). D'aquesta manera, anà qüestionant-se l'absència de les dones en activitats com ara la caça (Estioko-Griffin i Griffin, 1981), la producció lítica (Gero, 1991) o metal·lúrgica (MacLean, 1998). La vinculació de dades arqueològiques i dades etnogràfiques té una llarga trajectòria disciplinar en els estudis prehistòrics que es remunta al segle XIX, encara que actualment no resulta acceptable defensar aquelles analogies etnogràfiques directes com a prova de comportaments en el passat. No obstant això, sí que ha resultat possible demostrar, gràcies a aquesta documentació, la inconsistència d'aquells models que naturalitzaven l'adscripció de certes activitats a un o altre sexe... encara que, desgraciadament, no s'haja produït l'esforç divulgatiu necessari per a fer desaparéixer aquests arquetips de l'imaginari social!

La caracterització de les formes de vida d'una comunitat va inexorablement unida, des de l'arqueologia, a l'estratègia metodològica de la determinació de la seua organització espacial (Kent, 1990). De fet, pot considerar-se que l'espai denotat i delimitat per les restes arqueològiques, l'articulació dels seus diferents elements, els recorreguts que van de l'un a l'altre, com ara l'expressió material d'una determinada lògica en l'organització de les activitats, una organització concreta i no abstracta, que conforma, i alhora és conformada, per les constants i canviants relacions que es generaren en aquells espais

(Nevett, 1994). Així doncs, els espais arqueològics no són espais abstractes, reduïbles a patrons o esquemes formals, són espais que contingueren vida humana i que es crearen per ella.

Els conjunts arqueològics en sentit ampli, és a dir, la cultura material en context d'ús o abandó dels espais habitats, conformen un camp d'evidència fonamental per a l'estudi de les dones en la Prehistòria en quatre sentits bàsics. En primer lloc, per les propietats dels artefactes arqueològics com a instruments de les tecnologies domèstiques o de manteniment (Hendon, 1996); en segon lloc, per la seua funció com a mediadors en les pràctiques socials (Spector, 1993); en tercer lloc, per la disposició d'objectes i activitats en l'espai (Hastorf, 1991); i, finalment, per l'associació de tot això amb accions reiterades i concretes, és a dir, amb l'escala bàsica de temporalitat social, la quotidianitat (Picazo, 1997).

De manera esquemàtica, el patró bàsic de les activitats que tenen el seu escenari preferencial en el nivell dels assentaments i de les cases inclou els treballs relacionats amb l'alimentació, la salut, el recer, la socialització i la curació i higiene. Però també amb un bagatge de coneixements especialitzats i unes pràctiques tecnològiques i simbòliques específiques que poden proposar-se des d'un registre arqueològic exhaustiu i detallat, com el realitzat per Mirjana Stevanovic (1997) en els poblats neolítics del Sud-est d'Europa, on resulta versemblant interpretar la construcció i destrucció intencionada de les seues cases com accions simbòliques relacionades amb una determinada concepció cultural de la vida i la mort de l'espai habitat.

L'estudi de les tecnologies femenines és un camp que només recentment ha començat a ocupar un lloc en les investigacions sobre història de la tècnica (Lerman *et alii*, 2003). No obstant això, la majoria d'estudis es centren en la participació/aportació de les dones en els desenvolupaments i aplicacions tècniques en el món industrial i postindustrial sense que la tecnologia domèstica s'hi haja analitzat en profunditat. Des de la discussió conceptual, Oldenziel (1996) remarca que això es deu al fet que l'estudi (i la concepció) convencional de la tecnologia ha estat centrat en dues variables que han redundat en l'absència de les pràctiques tecnològiques femenines: en primer lloc, la categorització de la tecnologia en funció de la producció en detriment de la categorització en funció de les pràctiques de consum i ús, i, en segon lloc, l'èmfasi en els artefactes de gran envergadura i que requereixen una gran inversió de capital en detriment de sistemes de baixa tecnologia i d'ús diari. Tal com conclou aquesta investigadora, aquesta categorització respon a un sistema que separa el productiu del no productiu, el tècnic del no tècnic, el món masculí del món femení (McGaw, 1996).

Aquests pressupòsits han influït també de forma clara en el tipus de tecnologies investigades tradicionalment per la Prehistòria i les que no ho han estat. Aquestes últimes (el teixit, la preparació d'aliments, els sistemes de curació, entre altres) constitueixen, precisament, les que han estat objecte d'una atenció preferencial per part de les arqueòlogues, partint sempre d'una perspectiva contextual en les seues anàlisis, i reforçada, en molts casos, per informació textual i iconogràfica (Brumfiel, 1991; Wright, 1996; Meyers, 2003). Aquests estudis no solament mostren el saber tecnològic, altament especialitzat, de les dones prehistòriques, sinó també les condicions i les estratègies de resistència desenvolupades

per elles en períodes d'intensificació de la producció i de creixent control econòmic o ideològic sobre les seues activitats productives i reproductives.

Precisament, Elisabeth Barber (1994) planteja una possible explicació per a l'associació, quasi universal, de les dones a una tecnologia específica: el teixit. Barber manté que el teixit i, especialment, el filat, comporta una activitat fàcilment compatible amb l'atenció i la vigilància de criatures de poca edat, donats els escassos instruments necessaris per a portar-la a terme i la possibilitat d'interrompre-la i reprendre-la sense que quede afectada la labor que es realitza. La indiscutible vinculació social i històrica de les dones amb les criatures ha comportat que en els últims anys s'haja consolidat una nova línia d'investigació encaminada a l'estudi de la infància, tant per si mateixa, com a grup social infrarepresentat en les interpretacions històriques, com per la seua relació directa amb l'experiència històrica de les dones en la seua funció de mares i socialitzadores (Lillehammer, 1989; Moore i Scott, 1997; Sofaer-Derevenski, 2000; Kamp, 2001; Schwartzman, 2005). Junt amb un acostament paleoantropològic i funerari que busca identificar les condicions de vida i mort de les criatures, el tractament diferencial en funció de sexe o grup familiar i el simbolisme específic que caracteritza els enterraments infantils (Rega, 2000), en la investigació sobre la infància prehistòrica adquireix un pes específic l'estudi de les formes i els contextos d'aprenentatge i de transmissió de sabers. Per això, l'anàlisi dels processos tècnics de manufactura dels útils lítics tallats ha estat ja destacat com un indicador de contextos i processos d'aprenentatge infantil (Karin, 1992), igual que comença a plantejar-se per a la producció ceràmica (Smith, 2005).

Dones de la Prehistòria, dones d'ací i d'ara

La investigació prehistòrica sobre les dones mostra encara una escassa presència en el panorama científic i acadèmic espanyol, tot i que els últims anys comencen a ser cada vegada més freqüents les trobades, els cursos i les publicacions organitzats i promoguts per arqueòlogues i prehistoriadors (Colomer *et alii*, 1999; González Marcén, 2000; Sánchez Romero, 2005; González Marcén *et alii*, 2005; Prats i Ruiz, 2006), així com els assaigs monogràfics sobre dones, prehistòria i arqueologia (Hernando, 2002; Sanahuja, 2002; Querol i Lavrin, 2005). No hi ha dubte que, d'aquesta manera, s'inicia una cadena que facilitarà, en un futur que ja és ací, la formació de noves investigadores i la seua incorporació a centres d'investigació i museus —en els quals encara és lluny la paritat, i molt especialment en els llocs de decisió!— on, amb noves idees i més recursos, hauran d'incrementar, en quantitat i qualitat, aquests primers passos cap a l'enriquiment de la nostra visió del passat més llunyà i, amb això, d'una mirada més crítica cap a la història que fem i vivim.

Els objectes i rastres de les dones de la Prehistòria no parlen per si mateixos sinó que requereixen ser reconeguts, descodificats i mostrats. Els últims 30 anys, moltes dones i alguns homes s'han dedicat a aquesta tasca. Així, aqueixes lleus empremtes, condemnades durant mil·lennis a un doble oblit, serveixen avui per a il·lustrar-nos del paper fonamental i fundacional que tingueren les dones de la Prehistòria en ser avui el que som.

Bibliografia

- ALLISON, P. M. (ed.) (1999): *The Archaeology of Household Activities*. Londres-Nova York: Routledge.
- ARWILL-NORDBLADH, I. (1999, orig. 1989): «Oscar Montelius y la liberación de las mujeres. Un ejemplo de arqueología, ideología y el primer movimiento de mujeres suecas». En L. Colomer et alii (eds.) *Arqueología y teoría feminista. Estudios sobre mujeres y cultura material en arqueología*. Barcelona, Icaria: 357-374
- BARBER, I. W. (1994): *Women's work. The first 20000 years*. Norton, Londres-Nova York.
- BERTELSEN, R.; LILLEHAMMER, A.; NÆSS, J.R., eds. (1987): *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society*. Stavanger: Arkeologisk Museum i Stavanger.
- BINFORD, L. (1971): «Mortuary practices: their study and their potential». En J. Brown (ed.) *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*. Washington DC: Memoir of the Society for American Archaeology 25: 6-29
- BRUMFIEL, I. (1991): «Weaving and cooking: Women's production in Aztec Mexico». En J. Gero i M. Conkey (eds.), *Engendering Archaeology. Women in Prehistory*: 224-251. Oxford, Blackwell.
- COHEN, M. N.; BENNETT, S. (1993): «Skeletal evidence for sex roles and gender hierarchies in prehistory». En B. Miller (ed.), *Sex Roles and Gender Hierarchies*: 273-96. Cambridge University Press, Cambridge.
- COLOMER, L.; GONZÁLEZ MARCÉN, P.; MUNT, S.; PICAZO, M., comp. (1999): *Arqueología y teoría feminista. Estudios sobre mujeres y cultura material en arqueología*. Icaria, Barcelona.
- CONKEY M. W.; TRINGHAM, R. (1998): «Rethinking Figurines: A Critical View from Archaeology of Gimbutas, the 'Goddess' and Popular Culture». En *Ancient Goddesses: The Myths and the Evidence*. L. Goodison i C. Morris, eds.: 22-45. Londres: British Museum Press.
- CONKEY, M. W.; WILLIAMS, S. (1991): «Original Narratives: The Political Economy of Gender in Archaeology». En *Gender at the Crossroads of Knowledge: Anthropology in the Postmodern Era*, M. dígues Leonardo, Berkeley: University of California Press: 102-139
- CONKEY, M. W. (2003): «Has feminism changed archaeology?» *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28 (3), pàgs. 867-880.
- CONKEY, M. W.; GERO, J. M. (1997): «Programme to practice: gender and feminism in archaeology». *Annual Review of Anthropology* 26, pàgs. 411-37.
- CONKEY, M. W.; SPECTOR, J. (1984): «Archaeology and the Study of Gender». *Advances in Archaeological Method and Theory* 5: 1-38.
- DAHLBERG, F. (1981): *Women the gatherer*. Yale University Press, New Haven.
- ESTIOKO-GRIFFIN, A.; GRIFFIN, P.B. (1981): *Woman the Hunter: The Agta*. En *Woman the Gatherer*, F. Dahlberg (ed.), pàgs. 121-131. Yale University Press, New Haven.
- FOXHALL, L. (2000): «The running sands of estafe: archaeology and the short-term». *World Archaeology* 31 (3), pàgs. 484-498.
- GERO, J. (1991): «Genderlithics: women's role in stone tool production». En J. Gero i M. Conkey (eds.), *Engendering Archaeology. Women in Prehistory*: 163-193. Oxford, Blackwell.
- GIFFORD-GONZALEZ, D. (1993): «You ca hide, but you ca't run: representation of women's work in illustrations of palaeolithic life». *Visual Anthropology Review* 9:3-21.
- GIMBUTAS, M. (1991): *Diosas y dioses de la vieja Europa 7000-3500 aC*. Madrid: Istmo.
- GIMBUTAS, M. (1996): *El lenguaje de la diosa*. Oviedo: Dove.
- GONZÁLEZ MARCÉN (coord.) (2000): «Espacios de género en arqueología». *Arqueología Espacial* 22, Terol.
- GONZÁLEZ MARCÉN, P.; MONTÓN, S.; PICAZO, M., eds. (2005): «Dones i activitats de manteniment en tempos de canvi». *Treballs d'Arqueologia* 11, Bellaterra.
- GONZÁLEZ MARCÉN, P.; PICAZO, M., (1998): *El tiempo en arqueología*. Madrid: Arco-Libros.
- GONZÁLEZ MARCÉN, P.; PICAZO, M., (2005): «Arqueología de la vida cotidiana». En M. Sánchez Romero (ed.), *Arqueología y género*. Granada, Universidad de Granada, pàgs. 141-158.
- GROENEN, M., (1994): *Pour une histoire de la préhistoire*. Grenoble: Jerome Millon.
- HARAWAY, D., (1995) (orig. 1991): *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*. Cátedra, Madrid.
- HARDING, S. (1990): *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from women's lives*. Cornell University Press, Nova York.
- HASTORF, C. A. (1991): «Gender, space and food in Prehistory». En J. M. Gero i M. V. Conkey (eds.), *Engendering Archaeology. Women in Prehistory*. Oxford: Blackwell, pàgs. 132-162.
- HENDON, J. A. (1996): «Archeological approaches to the organization of domestic labor: Household Practice and Domestic Relations». *Annual Review of Anthropology* 1996, pàgs. 45-61.
- HERNANDO, A. (2002): *Arqueología de la identidad*. Madrid, Akal.
- HODDER, I. (1987): «The contribution of the long-term». En I. Hodder (ed.), *Archaeology as long term history*. Cambridge: Cambridge University Press, pàgs. 1-8.

- HODDER, I.; CESSFORD, C. (2004): «Daily Practice and Social Memory at Çatalhöyük». *American Antiquity* 69 (1), pàgs. 17-40.
- HOLCOMB, B. (1998): «Gender and Heritage interpretation». En D. Uzell i R. Ballantyne (eds.) *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation*: 37-55. Londres, The Stationary Office.
- JONES, S.; PAY, S. (1999, orig. 1989): «El legado de Eva». En L. Colomer *et alii* (eds.), *Arqueología y teoría feminista. Estudios sobre mujeres y cultura material en arqueología*: 323-340. Barcelona, Icaria.
- KARLIN, C. (1992): «Connaisances et savoir-faire: comment analyser un processus technique en Préhistoire». En R. Mora *et alii* (eds.), *Tecnología i cadena operatives lítiques*: 99-124. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- KATHRYN A. KAMP. «Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood», *Journal of Archaeological Method and Theory*, volum 8, 1 ed, març 2001, pàgs. 1-34.
- KENT, S. (ed.). *Domestic Architecture and the Use of Space*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LERMAN, N.; OLDENZIEL, R.; MOHUN, A., eds. (2003): *Gender & Technology. A Reader*. Baltimore: Johns Hopkins University.
- LEROI-GOURHAN, A.; BREZILLON, M., (1972): «Fouilles de Pincevent. Essai d'anlyse ethnographique d'un habitat magdalénien. La section 36». *Ville Supplément à Gallia Préhistorique*. Paris, CNRS.
- LIESEN, L. T. (1998): «The legacy of Women the Gatherer: the emergence of evolutionary feminism». *Evolutionary Anthropology* 7/3: 105-113.
- LILLEHAMMER, G. (1989): *A Child is Born. The Child's World in an Archaeological Perspective*. *Norwegian Archaeological Review*, 22:90-105.
- MACLEAN, R. (1998): «Gendered Technologies and Gendered Activities in the Interlacustrine Early Iron Age». En S. Kent (ed.), *Gender in African Prehistory*: 163-178. Walnut Creek, AltaMira Press.
- MAGALLÓN, C. (1999): «Privilegio epistémico, verdad y relaciones de poder. Un debate sobre la epistemología del feminista standpoint». En M. J. Barral, C. Magallón, C. Miqueo i M. D. Sánchez (eds.). *Interacciones ciencia y género. Discursos y prácticas científicas de dones*, pàgs. 63-80. Barcelona: Icaria.
- MASVIDAL, C.; PICAZO, M. (2005): *Modelando la figura humana: reflexiones en torno a las imágenes femeninas de la Antigüedad*, Quaderns Crema, Barcelona.
- MCGAW, J. (1996): «Reconceiving Technology. Why Feminine Technologies Matter». En R. Wright (ed.) *Gender and Archaeology*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, pàgs. 52-78.
- MESKELL, L. (1998): «Oh My Goddess!» *Archaeological Dialogues*, 5 (2): 126-142.
- MEYERS, C. (2003): «Material Remains and Social Relations: Women's Culture in Agrarian Households of the Iron Age». En W. G. Dever i S. Gitin (eds.) *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Batega Bronze Age through Roman Palestine*. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns: 425-44.
- MOLLESON, T. (1994): «La lección de los huesos de Abu Hureyra». *Investigación y Ciencia*, 217: 60-65
- MOORE, H. L. (1988): *Feminism and Anthropology*. Oxford: Polity Press.
- MOORE, J.; SCOTT., I., eds. (1997): «Invisible People and Processes». *Writing Gender and Childhood into European Archaeology*, pàgs. 150-168. London and Nova York: Leicester University Press.
- MOSER, S. (1998): *Ancestral Images. The Iconography of Human Evolution*. Cornell University press: Ithaca, N.I.
- NEVETT, L. (1994): «Separation or seclusion? Towards an archaeological approach to investigating women in the Greek Household in the fifth to third centuries». En M. Parker Pearson i C. Richards (eds.), *Architecture & Order. Approaches to Social Space*. Londres i Nova York: Routledge, pàgs. 98-112.
- OLDENZIEL, R. (1996): *Objections: Technologie, Culture and Gender*. En Kingery, W.D. (ed.). *Learning from things. Method and Theory of Material Culture Studies*. Washington i Londres: Smithsonian Institution, pàgs. 55-72.
- PARKER PEARSON, M. (1999): *The archaeology of Death and Burial*. Stroud: Sutton.
- PICAZO, M. (1997): «Hearth and home: the timing of maintenance activities». En J. Moore i I. Scott (eds.). *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Londres: Leicester University Press, pàgs. 59-67
- PRADOS, L.; RUIZ, C., eds. (2006): *1er Encuentro Internacional de Arqueología y Género*. Universidad Autònoma de Madrid, Madrid.
- QUEROL, M.ª A.; LAVRIN, A., coords., (2005): *Historia de las mujeres en España y América Latina. (De la Prehistoria a la Edad Media)*. València, Càtedra, vol. 1.
- REGA, I. A. (2000): «The gendering of children in the early Bronze Age cemetery at Mokrin». En Hurcombe, L. i McDonald, M. (eds.). *Gender and Material Culture*. Nova York: Macmillan.
- ROSALDO, M. Z.; LAMPHERE, L., eds., (1974): *Women, Culture and Society*. Stanford: Stanford
- SANAHUJA, M.ª I. (2004): *Cuerpos sexuados, objetos y Prehistoria*. València, Càtedra.
- SÁNCHEZ ROMERO, M., ed. (2005): *Arqueología y género*. Granada, Universidad de Granada.
- SCHULTING, R.; RICHARDS, M. (2001): «Dating women and becoming farmers. New palaeodietary and AMS dating evidence from Breton Mesolithic cemeteries of Tévéc and Hödiec» *Journal of Anthropological Archaeology*. 20: 301-344

- SCHWARTZMAN, H. B. (2005): «Materializing Children: Challenges for the Archaeology of Childhood». *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, vol. 15, núm. 1, pàgs. 123-131
- SHENNAN, S. I. (1975): *The social organization at Branc*. *Antiquity* 49: 279-87
- SMITH, P. I. (2005): «Children and Ceramic Innovation: A Study in the Archaeology of Children». *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, vol. 15, núm. 1, pàgs. 65-76
- SOFAER-DEREVENSKI, J. (ed.). «Children and Material Culture», pàgs. 3-16. London i Nova York: Routledge.
- SOFAER-DEREVENSKI, J. (2000): «Sex Differences in Activity-Related Osseous Change in the Spine and the Gendered Division of Labour at Ensay and Wharram Percy, UK». *American Journal of Physical Anthropology*, 111 (3): 333-354
- SOFFER, O.; ADOVASIO, J. M.; HYLAND, D. C. (2000): «The "Venus" figurines. Textils, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic». *Current Anthropology*, 41/4: 511-525
- SORENSEN, M. L., Stig (2000): *Gender Archaeology*. Polito Press, Cambridge.
- SPECTOR, J., (1993): *What this awl means. Feminist archaeology at Wahpeton Dakota Village*. St. Paul, Minnesota Historical Society Press.
- SPECTOR, J. (1983): «Male/Female Task Differentiation among the Hidatsa: Toward the Development of an Archaeological Approach to the Study of Gender». En P. Alberts i B. Medicine (eds.). *The Hidden Half. Studies of Plains Indian Women*. Washington: University Press of America, pàgs. 77-99
- STEVANOVIC, M. (1997): «The Age of Clay: the social dynamics of house destruction». *Journal of Anthropological Archaeology* 16: 334-395
- STRATHERN, M. (1972): *Women in Between: Female Rols in a Male World, Mount Hagen*. London: Seminar Press.
- TANNER, N.; ZIHLMAN, A. (1976): «Women in evolution, Part I: Innovation and sselction in human origins». *Signs* 1. 585-608
- TRINGHAM, R. (1991): «Household with faces: the challenge of gender in prehistoric architectural remains». En J. Gero & M. Conkey (eds.), *Engendering Archaeology. Women in Prehistory*: 93-131. Oxford, Blackwell.
- WILK, R.; RATHJE, W.L. (1982): «Household Archaeology». *American Behavioral Scientist* 26(6), pàgs. 617-639
- WILSON, D. (1997): «Gender, Diet, Health and Social Status in the Mississippian Powers Phase Turner Cemetery Population». En Ch. Claasen i R. A. Joyce (eds.), *Women in Prehistory. North America and Mesoamerica*: 119-135. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- WRIGHT, R.P. (1996): «Technology, gender, and Class: Worlds of Difference in Ur III Mesopotamia». En R. P. Wright (ed.) *Gender and Archaeology*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 79-110
- WYLIE, A. (1997): «The Engendering of Archaeology: Refiguring Feminist Science studies». *Osiris* 12: 80-99
- ZIHLMAN, A. (1978): «Women in evolution, Part II: Subsistence and social organisation among early Hominids». *Signs* 4: 4-20
- ZIHLMAN, A. (1981): «Women as shapers of the human adaptation». En F. Dhalberg (ed.) *Women the gatherer*. Yale University Press, New Haven: 75-120.